

Het waarborgen van de kwaliteit van praktijkgericht onderzoek behelst meer dan de inrichting van een evaluatiesysteem en het definiëren van passende kwaliteitscriteria. Net zo belangrijk is het stimuleren van een lerende cultuur en van lerende netwerken. In opdracht van Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA onderzocht Femke Merckx hoe je dat zou kunnen verwezenlijken.

Kiezen voor intervisie

Een nieuwe methode van kwaliteitszorg voor praktijkgericht onderzoek

Femke Merckx

Kennisco creatie, onderzoek & advies, Den Haag

H

ogescholen hebben de ambitie hun onderzoeksinzet de komende jaren substantieel te verhogen en daarmee een grote impact op de samenleving tot stand te brengen. Die ambitie vraagt om een verdere professionalisering van het kwaliteitszorgsysteem voor praktijkgericht onderzoek (Vereniging Hogescholen, 2016). Bij kwaliteitszorg denken we al snel aan evaluatie op basis van kwaliteitscriteria. De discussie over de juiste kwaliteitscriteria voor praktijkgericht onderzoek is de afgelopen jaren uitvoerig gevoerd. De consensus lijkt te zijn dat eenduidige criteria niet bestaan. Daarvoor is het praktijkgericht onderzoek te divers (Hageman & Andriessen, 2016, Andriessen & Butter, 2016). Het Brancheprotocol Kwaliteitszorg Onder-

zoek (BKO 2016-2022) schrijft ook geen specifieke kwaliteitscriteria voor, maar legt de verantwoordelijkheid voor het definiëren van passende kwaliteitscriteria bij de hogescholen en de te evalueren onderzoekseenheden.

Het waarborgen van de kwaliteit van praktijkgericht onderzoek behelst meer dan de inrichting van een evaluatiesysteem en het definiëren van passende kwaliteitscriteria. Zeker zo belangrijk is het stimuleren van een lerende cultuur en lerende netwerken. Dat geldt voor de kwaliteit van opleidingen, zoals Verrijt, Leest, & Mommers (2016) onlangs lieten zien, maar evengoed ook voor de kwaliteit van onderzoek. Voor het Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA reden mij opdracht te geven een methodiek te ontwikkelen die hieraan zou kunnen bijdragen. Op basis van een zestal pilots aan verschillende hogescholen is deze methodiek getest en ontwikkeld.

Daarbij heb ik nauw samengewerkt met vertegenwoordigers van de Vereniging van Lectors en andere ervaringsdeskundigen. Het heeft geresulteerd in de *Intervisiemethodiek Praktijkgericht Onderzoek*, afgelopen najaar online gepubliceerd (Merckx, 2016a, 2016b).

De ontwikkelde methodiek past goed binnen een breder zichtbare trend in de kwaliteitsborging van wetenschappelijk onderzoek. Hemlin & Rasmussen (2006) constateren dat naast kwaliteitscontrole, kwaliteitsmonitoring steeds belangrijker wordt. Waar kwaliteitscontrole betrekking heeft op het eindproduct van onderzoek, richt kwaliteitsmoni-

**De consensus lijkt
te zijn dat eenduidige
kwaliteitscriteria
niet bestaan**

toring zich op het proces van onderzoek en is niet zozeer controle, maar *organizational learning* het doel.

Deze verschuiving van controle naar monitoring hangt nauw samen met de ontwikkeling van nieuwe perspectieven op de rol van wetenschap in de samenleving. Daarbij wordt steeds meer belang gehecht aan onderzoek dat bijdraagt aan de oplossing van maatschappelijke vraagstukken. Denk aan ‘*mode 2 knowledge production*’ (Gibbons et al., 1994), ‘*triple helix*’ (Etzkowitz & Leydesdorff, 1997) en ‘*responsible research & innovation*’ (Owen, Macnaghten, & Stilgoe, 2012). De intervisiemethodiek is daarmee niet alleen relevant voor hogescholen, maar voor alle onderzoeksinstellingen die met hun onderzoek een positieve impact op de samenleving teweeg willen brengen.

Drie vernieuwende aspecten

De methodiek vormt in drie opzichten een vernieuwende aanvulling op de bestaande instrumenten voor kwaliteitsborging.

- De methodiek bevordert kwaliteit door het stimuleren van reflectie en het bevorderen van lerende netwerken en een lerende cultuur.
- De methodiek richt zich op de fase van de onderzoeksuitvoering.
- De methodiek betreft praktijkvertegenwoordigers en docenten in het proces van kwaliteitsborging.

In het begin van het ontwikkelingstraject spraken we nog van reviewmethodiek, maar al snel bleek dat de bij de ontwikkeling betrokken lectoren de associatie met *review* wilde voorkomen. Hoewel *review* zeker belangrijk is als instrument voor kwaliteitsbewaking, heeft de term ook sterk de associatie met ‘beoordeeld worden’. En, zo was de gedachtegang, als onderzoekers “het gevoel hebben dat ze beoordeeld worden, gaan ze zich defensief opstellen en dat draagt niet bij aan het leerproces dat we centraal willen stellen”. Bovendien ontwikkelde het Forum voor praktijkgericht onderzoek een aantal jaren geleden al een reviewmethodiek voor praktijkgericht onderzoek (Forum voor praktijkgericht onderzoek, 2012).

De Jong (2015) waarschuwt ook voor het integreren van *summative* (op beoordeling en verantwoording gerichte) en *formatieve* (op leren gerichte) evaluatie. “*It is a fundamental mistake to integrate summative and formative evaluations, as the first incentivizes the evaluand to present a better version of itself to maintain its actual version, while the latter requires the evaluand to present the actual version of itself to become a better version of itself*”, aldus een stelling uit zijn proefschrift.

Om het leerproces echt voorop te stellen, is daarom gekozen voor de ontwikkeling van een intervisiemethodiek. Intervisie wordt vaak toegepast om onderling leren te bevorderen

Het kernteam formuleert een dilemma en legt dat voor aan een bredere groep experts

tussen mensen die werkzaam zijn in eenzelfde vakgebied. De dagelijkse werkzaamheden en de daaraan gerelateerde problemen zijn onderwerp van gesprek en er is een probleemeigenaar wiens intervisievraag centraal staat. De intervisiemethodiek praktijkgericht onderzoek is vergelijkbaar met gangbare vormen van intervisie, in die zin dat de probleemeigenaar, in dit geval het kernteam dat het project vertegenwoordigt, de agenda van de bijeenkomst bepaalt. Het kernteam formuleert een hoofdvraag (vaak in de vorm van een dilemma) en legt die voor aan een bredere groep experts. Daarmee sluit de bijeenkomst direct aan bij de leerbehoefte van het kernteam en is er geen sprake van externe beoordeling. Maar er zijn ook verschillen. Anders dan bij gangbare vormen van intervisie, staat het onderzoeksproject centraal en niet zo zeer het individuele professionele handelen. Een verschil is ook dat de intervisie zich niet beperkt tot een gesprek tussen directe collega’s. Kenmerk van de methodiek is juist dat het gesprek verbreed wordt en ook praktijkvertegenwoordigers, docenten en externe onderzoekers erbij betrokken worden.

Tijdens het onderzoeksproces

Een tweede kenmerkend onderscheid van de methodiek is dat deze gericht is op kwaliteitsborging *tijdens* de uitvoering van het onderzoek. Bestaande instrumenten voor kwaliteitsborging richten zich veelal op de start van het onderzoeksproces of juist op de uitkomsten ervan. Kwaliteitsborging aan de start krijgt bijvoorbeeld vorm door peer-review van onderzoeksvoorstellen, waarbij alleen de beste in aanmerking komen voor financiering. Kwaliteitsborging na afloop van een onderzoek krijgt vorm als de resultaten gepubliceerd worden in een peer-reviewed tijdschrift of als een onderzoeksgroep periodiek wordt geëvalueerd. De intervisiemethodiek praktijkgericht onderzoek richt zich juist op kwaliteitsbevordering in de tussenliggende periode. Daar liggen mogelijkheden voor kwaliteitsverbetering.

Ieder onderzoeksproject kent een zekere mate van onvoorspelbaarheid, niet alles valt te voorzien in het onder-

zoeksvorstel. Daarom is het belangrijk de aanpak van het onderzoek regelmatig opnieuw te bekijken en na te denken over de vraag of het project nog op koers ligt. Dat geldt in het bijzonder voor praktijkgericht onderzoek. Tussentijdse resultaten en inzichten kunnen bijvoorbeeld aanleiding geven tot het bijstellen van de praktijkdoelstellingen van het onderzoek. Ook externe factoren, zoals veranderend overheidsbeleid of technische ontwikkelingen, kunnen vragen om een bijstelling van de onderzoeksvraag, opdat het onderzoek relevant blijft voor de praktijk.

Onderzoek van Duiveman (2015) naar het onderzoeksprogramma *Kennis voor krachtige steden* laat zien dat dit soort bijstellingen regelmatig nodig zijn. In het programma werkten wetenschappers samen met stedelijke partijen binnen vijftig verschillende consortia. In een survey meldt 40 procent van alle respondenten “dat de kennisbehoefte gedurende het onderzoek veranderde; onder invloed van externe ontwikkelingen ofwel door deelname aan het onderzoek. Tegen de achtergrond van deze veranderende kennisbehoefte geeft twee derde van de respondenten aan dat gaandeweg de samenwerking het onderzoek beter tegemoetkwam aan de eigen kennisbehoefte” (Duiveman, 2015).

Praktijkgericht onderzoek vindt vaak plaats *in en met* de praktijk. Dikwijls zijn er studenten bij betrokken. Ook dat levert onvoorziene uitdagingen op. Het belang van de praktijk en het onderwijs en het belang van onderzoek komen niet altijd overeen. Zo kon een sportonderzoeker van de Hogeschool van Amsterdam een aantal geplande conditietesten niet uitvoeren. Voor de betreffende sporters en hun coach woog het eigen trainingsschema, afgestemd op de wedstrijden die ze speelden, zwaarder dan het belang van het onderzoek. Dit soort onvoorziene zaken vraagt om het regelmatig opnieuw bekijken van het onderzoek en de keuzes die gemaakt moeten worden. De intervisiemethodiek praktijkgericht onderzoek helpt om deze keuzes weloverwogen te maken, de verschillende belangen goed af te wegen en waar mogelijk tot vernieuwende oplossingen te komen. Ook de betrokkenheid van vaak een groot aantal projectpartners levert specifieke uitdagingen op. Hoe zorg je dat alle partijen geïnteresseerd blijven in het project? En als er onverhoopt toch partijen afhaken, wat betekent dat dan voor het onderzoeksproject? Welke bijstellingen zijn nodig om dan alsnog een goed en relevant onderzoeksproject te kunnen uitvoeren?

Praktijk- en onderwijsvertegenwoordigers

Een derde kenmerk van de methodiek is de betrokkenheid van praktijkpartners en docenten in het proces van kwaliteitsborging. Kenmerkend voor praktijkgericht onderzoek is de kwaliteitseis van praktijkrelevantie, naast methodische kwaliteit. Daarnaast is onderwijsrelevantie vaak een belangrijke kwaliteitseis. De gangbaarste vorm van wetenschappelijke kwaliteitsbewaking, beoordeling door wetenschappelijke *peers*, is voor de kwaliteitsbewaking van praktijk-

gericht onderzoek ontoereikend, omdat zij de praktijk- en onderwijsrelevantie vaak onvoldoende kunnen beoordelen. Wetenschappelijke kwaliteit (in het bijzonder methodische grondigheid) en praktijkrelevantie staan bovendien regelmatig op gespannen voet met elkaar (Schuiling & Kiewiet, 2016) en moeten in hun onderlinge samenhang beoordeeld worden (Andriessen, 2014). Daarom is het van belang dat praktijk- en onderwijsvertegenwoordigers betrokken worden in het proces van kwaliteitsbewaking. Anders bestaat het risico dat methodische grondigheid meer gewicht krijgt dan de eis van praktijkrelevantie.

De literatuur gebruikt de term *extended peer review* voor het betrekken van niet-wetenschappelijke stakeholders en eindgebruikers in de kwaliteitsbewaking van wetenschappelijk onderzoek (Funtowicz & Ravetz, 1992). Voorbeelden van *extended peer review* zijn al te vinden. Zo betreft Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA praktijkvertegenwoordigers in de *ex ante* peer-review, bij het beoordelen van onderzoeksvorstellen voor subsidieverlening. Ook het Brancheprotocol Kwaliteitszorg Onderzoek (2016-2022) beschouwt stakeholders als relevante deskundigen, die als lid van een visitatiecommissie kunnen optreden. De *peer-review*methodiek van het Forum voor praktijkgericht Onderzoek (2012) biedt in principe ruimte aan stakeholders en kennisgebruikers als reviewer, maar is door het dubbele reviewprincipe niet altijd de geschiktste vorm.

Uitgangspunt van de intervisiemethodiek praktijkgericht onderzoek is dat professionals uit de praktijk en docenten vertegenwoordigd zijn tijdens de intervisiebijeenkomst. Hun rol beperkt zich niet tot het geven van een oordeel. Zij kunnen actief hun praktijkkennis en ervaring inbrengen om de kwaliteit en praktische relevantie van het lopende onderzoek te verbeteren. Er is dan sprake van actieve kenniscreatie (Merx, 2012) meer dan van review. Juist bij praktijkgericht onderzoek is deze actieve kennisinbreng van praktijkvertegenwoordigers vaak cruciaal voor een succesvol onderzoeksproject.

**Anders bestaat het risico
dat methodische grondigheid
meer gewicht krijgt
dan praktijkrelevantie**

Overigens bleek tijdens de zes pilotbijeenkomsten dat onderzoekers vaak aarzelden om praktijkvertegenwoordigers uit te nodigen voor de intervisiebijeenkomst, omdat ze hen niet wilde overvragen. Soms waren al andere bijeenkomsten met praktijkpartners gepland en kozen ze ervoor hen niet uit te nodigen voor de intervisie. Dit bleek na afloop vaak een gemiste kans. Meermalen werd tijdens de intervisie geconcludeerd dat input van praktijkvertegenwoordigers en praktijkpartners juist nodig was om de vraag die in de intervisie centraal stond, goed te kunnen beantwoorden. In een aantal gevallen werd dit na afloop van de intervisiebijeenkomst alsnog gedaan. In een andere pilot waar – na enige aarzeling – wel werd besloten om praktijkvertegenwoordigers uit te nodigen bleek dit heel goed uit te pakken. Vooraf was de vrees dat de bijeenkomst voor de

(drukbezette) praktijkvertegenwoordiger onvoldoende zou opleveren. Die vrees bleek niet terecht. De gestructureerde intervisiemethodiek en de betrokkenheid van een onafhankelijke en professionele gespreksleider zorgden er juist voor dat de praktijkvertegenwoordiger actief betrokken werd. Na afloop was hij erg tevreden over de opbrengst. Vooral bij praktijkvertegenwoordigers die sceptisch staan tegenover de waarde van praktijkgericht onderzoek is dit waarschijnlijk motiverender dan dat ze vooraf of achteraf alleen in beoordelende zin een rol kunnen spelen.

In een notedop

Een uitgebreide handreiking voor het gebruik van de intervisiemethodiek is online beschikbaar via de website van het Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA. Hier zal ik de methodiek kort samenvatten.

De methodiek bestaat uit drie stappen: een voorbereidende reflectiebijeenkomst, een voorbespreking met de gespreksleider en de eigenlijke intervisiebijeenkomst (zie Figuur 1).

Tijdens de voorbereidende reflectiebijeenkomst komen de meest betrokken onderzoekers uit het project (het kernteam) bijeen om stil te staan bij het project. Aan de hand van een checklist reflecteren zij op het verloop van het project en formuleren ze een hoofdvraag die ze tijdens de intervisiebijeenkomst willen voorleggen. Ook denken ze na over de vraag wie als externe experts (uit onderzoek, praktijk en onderwijs) uit te nodigen. Dan volgt een voorbespreking met de gespreksleider. Daarin komt aan de orde of de hoofdvraag die het kernteam wil voorleggen geschikt is voor de intervisiemethodiek en of de juiste mensen zijn uitgenodigd. Het goed leiden van de intervisiebijeenkomst vergt specifieke vaardigheden. Het is daarom van belang een professionele en onafhankelijke gespreksleider te kiezen. Vervolgens vindt de eigenlijke intervisiebijeenkomst plaats. Daarin wordt de hoofdvraag van het kernteam voorgelegd aan de groep externe experts. De externe experts denken mee en komen samen met het kernteam tot concrete aanbevelingen voor het vervolg van het project.

Geschikt en ongeschikt

Niet alle vragen die zich kunnen voordoen in een onderzoeksproject zijn geschikt voor intervisie. De intervisie is gericht op concrete aanbevelingen ter verbetering van het project. Projectoverstijgende vragen zijn daarom niet geschikt.

De methodiek van de intervisiebijeenkomst is erop gericht het gesprek te vertragen. Dit gebeurt door de hoofdvraag die voorligt niet direct te laten beantwoorden, maar eerst vragen over de hoofdvraag te laten stellen. Hiermee wordt als het ware afstand gecreëerd, zodat het perspectief op de vraag zich kan verbreden. Deze werkwijze is vooral waardevol als vragen het karakter hebben van een dilemma. Voor

Figuur 1 Methodiek intervisie praktijkgericht onderzoek (informatiebron: Akron)

meer instrumentele vragen is de methodiek niet geschikt. Instrumentele vragen kunnen direct beantwoord worden, vertraging en verbreding van het perspectief zijn daarbij niet nodig.

Sommige vragen lijken op het eerste gezicht instrumentele vragen, maar zijn toch zeer geschikt voor interview. Vaak gaat het om vragen die generieke kwalificaties betreffen, zoals 'gezond', 'duurzaam', 'kans'. Meestal kan iedereen met die kwalificaties instemmen, maar bij doorvragen leggen de betrokkenen ze vaak heel verschillend uit. Het vertragen van het gesprek helpt dan om de verschillende perspectieven boven tafel te krijgen.

In Tabel 1 en 2 staan concrete voorbeelden van geschikte en ongeschikte vragen, afkomstig uit de pilotprojecten.

Geschikte vragen	Type vraag
<i>Hoe benutten we de kansen die ontstaan zijn door wijzigingen in het consortium?</i>	Vraag die zich leent voor <u>verheldering</u> van het begrip 'kans'
<i>Goed onderzoek doen, kost tijd. Hoe gaan we om met de snel veranderende context van ons project waardoor de praktijkrelevantie van het onderzoek in het geding kan komen?</i>	Vraag die verwijst naar het <u>dilemma</u> tussen praktijkrelevantie en onderzoekskwaliteit
<i>Wat moeten we doen om de pilots die tijdens het project georganiseerd worden tot een succes te maken?</i>	Vraag die zich leent voor <u>verheldering</u> van het begrip 'succes'

Tabel 1 Voorbeelden van geschikte vragen

Ongeschikte vragen	Type vraag
<i>Financieel projectbeheer: hoe maken we de matching die plaatsvindt het beste zichtbaar?</i>	Instrumentele vraag
<i>Cliëntparticipatie is geïntegreerd in dit project en wordt als positief ervaren. Wanneer alle onderzoeksprojecten binnen onze hogeschool cliëntparticipatie integreren, ontstaat er dan een capaciteitsprobleem?</i>	Projectoverstijgende vraag
<i>Hoe gaan we om met de opslag van big data die voortkomen uit projecten (capaciteit, aanwezigheid van back-up, vijftien jaar bewaren)?</i>	Instrumentele en projectoverstijgende vraag

Tabel 2 Voorbeelden van ongeschikte vragen

De kwaliteitscriteria

Hoewel het doel van de interview leren is en niet beoordelen, spelen kwaliteitscriteria voor praktijkgericht onderzoek

wel degelijk een rol. Na de vertraging fase volgt een fase waarin deelnemers aan de bijeenkomst concrete suggesties en aanbevelingen voor het project formuleren. Nadat de beste suggesties en aanbevelingen geselecteerd zijn, volgt een laatste stap waarin de kwaliteit van deze suggesties en aanbevelingen getoetst wordt. De methodiek verwijst daarbij naar vier kwaliteitsaspecten: praktijkrelevantie, onderwijsrelevantie, onderzoeksuitvoering en methodiek, en netwerkvorming. De methodiek schrijft geen specifieke criteria voor. Deelnemers aan de bijeenkomst kunnen hun eigen criteria gebruiken of de criteria van de betreffende hogeschool of onderzoekseenheid. Daarmee is de methodiek geschikt voor alle vormen van praktijkgericht onderzoek, ongeacht de specifieke kwaliteitsaspecten en criteria die van toepassing zijn.

Kwaliteitszorg ten behoeve van het praktijkgerichte onderzoek aan hogescholen moet in Nederland voldoen aan het Brancheprotocol Kwaliteitszorg Onderzoek (BKO 2016-2022). Dat legt met vijf standaarden de basis van het kwaliteitszorgsysteem vast, maar schrijft geen specifieke instrumenten of kwaliteitscriteria voor. Hogescholen en onderzoekseenheden moeten en kunnen zelf beslissen welke instrumenten en kwaliteitscriteria zij gebruiken. Als instrument voor kwaliteitszorg past de interviewmethodiek praktijkgericht onderzoek zowel binnen standaard 3 als binnen standaard 5 van het brancheprotocol. Standaard 3 "betreft de kwaliteit van het onderzoeksproces. (...) De onderzoekseenheid beschikt over een geëxpliciteerde standaard voor het voorbereiden, uitvoeren en het evalueren van praktijkgericht onderzoek."

Het met regelmaat organiseren van interview kan onderdeel zijn van een dergelijke geëxpliciteerde standaard voor het uitvoeren van praktijkgericht onderzoek.

Standaard 5 "is bedoeld om de zorg voor de kwaliteit van het praktijkgerichte onderzoek te borgen. De onderzoekseenheid beschikt hiertoe over relevante managementinformatie en maakt gebruik van een samenhangend geheel aan meet- en evaluatie-instrumenten. De meet- en evaluatieresultaten leiden tot reflectie waaruit verbeteracties voortvloeien voor [onder meer] de uitvoering van het onderzoek."

De interviewmethodiek praktijkgericht onderzoek is te beschouwen als een vorm van formatieve evaluatie op projectniveau, die direct leidt tot reflectie en verbetering in de uitvoering van het onderzoek.

De ambities van het praktijkgericht onderzoek aan hogescholen zijn hoog en de praktijk is divers. Het nieuwe brancheprotocol schept terecht ruimte om aan die diversiteit tegemoet te komen. Het legt daarbij een grote verantwoordelijkheid bij onderzoekseenheden en hogescholen. Het is nu aan de hogescholen, lectoren en betrokken onderzoekers om deze verantwoordelijkheid op zich te nemen. De specifieke aard van het praktijkgericht onderzoek maakt dat we verder moeten kijken dan de traditionele vormen van peer-review. Het bevorderen van een lerende cultuur en

het stimuleren van lerende netwerken (van onderzoekers, praktijkvertegenwoordigers en docenten) zou een centrale plaats moeten innemen binnen het kwaliteitszorgsysteem. De intervisiemethodiek praktijkgericht onderzoek biedt een concreet instrument.

Femke Merkx

is zelfstandig adviseur, facilitator en trainer bij Kenniscocreatie, onderzoek & advies

Met dank aan alle leden van het ontwikkelteam en deelnemers aan de pilotbijeenkomsten voor hun bijdrage. Speciale dank aan Ligaya Butalid van Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA voor feedback op een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

- Andriessen, D. (2014). *Praktisch relevant én methodisch grondig? Dimensies van onderzoek in het hbo*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Andriessen, D., & Butter, R. (2016). Doe recht aan de diversiteit. Kwaliteitscriteria voor onderzoek in het hbo. *Th@ma* (1), 2016, p. 20–25.
- De Jong, S. P. L. (2015). *Engaging Scientists. Organising Valorisation in the Netherlands*. Proefschrift Universiteit Leiden, Den Haag: Rathenau Instituut.
- Duiveman, R. (2015). Vernieuwende interacties tussen wetenschap en stedelijke praktijk. In W. Hafkamp, J. Koffijberg, T. Rutjens, & G. Teisman (Eds.), *De stad kennen, de stad maken. Inleiding en Inhoud*. Platform31. <http://www.kkshetlevendeboek.nl/boek/>
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (1997). Universities in the global knowledge economy. In H. Etzkowitz & L. Leydesdorff (red.), *Universities and the global knowledge economy: A triple helix of university-industry-government relations*. London: Pinter.
- Forum voor praktijkgericht onderzoek. (2012). *Reviewen van praktijkgericht onderzoek. Een methode voor peer review in het HBO*.
- Funtowicz, S., & Ravetz, J. (1992). Three types of risk assessment and the emergence of post-normal science. In S. Krimsky & D. Golding (Eds.), *Social Theories of Risk* (pp. 251–74). Westport CT: Praeger.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P., & Trow, M. (1994). *The new Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. Book, London: Sage Publications.
- Hageman, C., & Andriessen, D. (2016). *Praktijkgericht onderzoek in de etalage*. Den Haag: Vereniging van Hogescholen.
- Hemlin, S., & Rasmussen, S. B. (2006). The Shift in Academic Quality Control. *Science, Technology & Human Values*, 31(2), 173–198.
- Merkx, F. (2012). *Samenwerken aan werkzame kennis. Methoden en technieken voor kenniscocreatie*. Den Haag: Rathenau Instituut, SciSA rapport 1223.
- Merkx, F. (2016a). *Intervisie praktijkgericht onderzoek. Handreiking voor de gespreksleider*. Utrecht: Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek. <http://www.regieorgaan-sia.nl/content/lerende/Intervisie>.
- Merkx, F. (2016b). *Intervisie praktijkgericht onderzoek. Handreiking voor de projectleider en medewerker onderzoekskwaliteit*. Utrecht: Nationaal Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek. <http://www.regieorgaan-sia.nl/content/lerende/Intervisie>.
- Owen, R., Macnaghten, P., & Stilgoe, J. (2012). Responsible research and innovation: From science in society to science for society, with society. *Science and Public Policy*, 39(6), 751–760.
- Schuiling, G., & Kiewiet, D. J. (2016). Wetenschappelijk onderbouwd én relevant. Ook de praktijk is een inspiratiebron. *Th@ma* (1), 2016, p. 48–52.
- Vereniging Hogescholen. (2016). *Onderzoek met Impact. Strategische onderzoeksagenda hbo 2016 - 2020*. Den Haag.
- Verrijt, T., Leest, B., & Mommers, A. (2016). Op naar de lerende gemeenschap. Kwaliteitszorg en kwaliteitscultuur in het hoger onderwijs. *Th@ma* (1), 2016, p. 102–106.